

کتاب‌شناسی توصیفی

سخنان امام حسین (ع)

محمد صحتی سردرودی

شخصیت و ارزش هر انسانی با سخنانش سنجیده می‌شود که به گفته علی (ع) «مرد به زیر زبانش نهفته است»^۱ و «تا مرد سخن نگفته باشد/ عیب و هنرش نهفته باشد»^۲. انسان‌های کامل و بزرگ - امامان معصوم (ع) - هم از این حکم، استثنا نیستند. برای شناخت امام حسین و اندیشه‌ها و اهدافش نیز نخست باید به سراغ سخنانی رفت که از آن حضرت روایت شده است و مهمترین پیش شرط این کار مهم این است که کاوشگر خود باید سخن‌شناس باشد تا بتواند سره را از ناسره و غث را از ثمین تشخیص دهد یعنی همان کاری را کند که سید رضی (ره) در باره سخنان حضرت علی (ع) کرد و با نوشتن نهج البلاغه نشان داد که گاهی یک تألیف درست و دقیق می‌تواند از ده‌ها بلکه صدها تصنیف - آری حتی از صدها تصنیف تازه و بکر و فاخر - برتر و کارآمدتر باشد،^۳ همان طوری که نهج البلاغه می‌باشد تا آن جا که اینک با صراحت می‌توان گفت که در شناخت امام علی (ع) هرگز کتابی یا سند و اثری جای نهج البلاغه را نمی‌گیرد؛ فراتر از این هم می‌شود گفت که ما در معرفت خدا و رسول خدا (ص) و در شناخت اسلام و قرآن نیز از نهج البلاغه بی‌نیاز نیستیم، زیرا که علی (ع) به گفته پیامبر اسلام (ص) باب حکمت و در دانش است، به قول فردوسی:

درست این سخن گفت پیغمبر است

که من شهر علمم علی هم در است

پس برای رسیدن به شهر دانش نبوی و حکمت قرآنی،

چاره‌ای جز توسل به حضرت علی (ع) نیست و توسل به آن حضرت جز با توسل به اندیشه‌ها و سخنان حضرتش تحقق نمی‌یابد. اینک اندیشه‌های علوی را در سایه سار سخنان همیشه سبز مولا می‌توان جستجو کرد که بیشتر و بیشتر از هر کتاب دیگری در کتاب نهج البلاغه گردآوری شده است. و امروز در آغاز هزاره دوم نهج البلاغه - یعنی پس از گذشت هزار و اندی سال - مسلمانان اندیشه‌ور و حکمت‌خواه، تازه دارند اندک اندک به ارج و ارزش نهج البلاغه پی می‌برند.

البته این بیداری برای شناخت نهج البلاغه اگرچه بسیار دیر هنگام بود، نتایج بسیار مبارکی هم داشت و نتیجه‌های بس مبارک‌تری نیز پس از این می‌تواند در حوزه‌های گسترده و گوناگون اندیشه و ادب و فرهنگ داشته باشد. یکی از این نتایج که با مرور در میان آثار مکتوب معاصران دیده می‌شود رویکرد مؤلفان مسلمان به سبک تألیف سید رضی است که کوشیده‌اند به اقتضای نهج البلاغه، تألیفات چندی هم در گردآوری سخنان دیگر پیشوایان پاک دینی داشته باشند، مانند نهج الفصاحه و

۱. نهج البلاغه، حکمت ۱۴۸ و ۳۹۲؛ خصائص الائمة، ص ۱۰۶؛ امالی الصدوق، ص ۵۳۲ (المرء مخبوء تحت لسانه) و نیز نهج السعادة، ج ۷، ص ۳۷۲ (المرء مخبوء تحت لسانه فزن كلامك، و اعرضه علی العقل...).

۲. سعدی.

۳. «رب اختیار هو خیر من ابتکار».

است که ۲۶۹ سخن را در بر می گیرد که مؤلف به نقل آنها بسنده نکرده، بلکه به شرح و توضیح سخنان نیز پرداخته است.

۷. جامع ترین کتاب، موسوعة کلمات الامام الحسين (ع) است، از گروه حدیث پژوهشکده باقرالعلوم، در دو جلد و یک مجلد و ۱۰۸۸ صفحه و زیری است که ۱۲۴۱ سخن را در خود گرد آورده است.

۸. به غیر از کتاب مسند الامام الشهید همه کتاب ها به صورت غیر مسند و به اصطلاح مرسل و مقطوع یا مرفوع و با حذف اسناد و سلسله روایات - البته اگر سندی داشته باشند - روایت شده اند.

۹. در هیچ یک از این ۴۵ کتاب، چگونگی احادیث و اخبار نشان داده نشده است و در نتیجه انواع حدیث و روایت و خبر، مثل صحیح، حسن، موثق، مرسل، مرفوع، منقطع، ضعیف، مخدوش، مجعول و موضوع در کنار هم و بدون تفکیک از هم آورده شده اند.

۱۰. در این کتاب شناسی همه سخنان امام حسین (ع) و سخنان منسوب به آن حضرت - اعم از خطبه ها، نامه ها، حکمت ها، ادعیه و اشعار - منظور نظر بوده است.

۱۱. همه کتاب ها - به جز دو موردی که تنها به آگاهی های کتاب شناختی آنها بسنده شده است - پس از مطالعه و بررسی و بدون واسطه معرفی شده اند که همه آنها اینک در کتابخانه شخصی راقم موجود است.

۱۲. آن دو مورد هم یکی کتاب بلاغة الحسين (ع) از جعفر عباس حائری است که در چاپ های بعد با همین عنوان و با تغییر نام نویسنده، منتشر شده که ما به معرفی آن به تفصیل پرداخته ایم و دیگری کتاب سخنان حضرت سید الشهداء از شمس الدین رشدیه است که به آن دست نیافتیم.

۱۳. قبض و بسط سخن در توصیف کتاب ها نیز از کم و کیف آنها ناشی می شود که برخی کم حجم و عمق و برخی دیگر مفصل و ژرف نوشته شده اند و ما هر کدام را به فراخور متن، توصیف کرده ایم.

۱۴. از میان سخنان امام حسین (ع) عبارتی را در خاتمه این مقدمه نقل می کنم که به وضوح هدف آن شهید بزرگ را نشان می دهد که گفت: «قیام و اقدام و همه جد و جهد من در راه خدا برای این است که فراتر از همه، کلمه الله و بالاتر از همه خواسته خدا باشد، لتکون کلمة الله هي العليا»^۴.

نهج الحیة و کتاب های دیگر که در این جا مجال بررسی آنها نیست و این کار بجا و حساب شده بیش از همه درباره سخنان امام حسین (ع) دیده می شود، کافی است تا نگاهی به عناوین کتاب هایی که در این دایره نوشته شده اند بیندازیم تا تأثیر راهگشای نهج البلاغه را در آنها به وضوح ببینیم، مانند بلاغة الامام الحسين (ع)، بلاغة الحسين (ع)، منهاج البلاغة، نهج الشهادة و نهج الكرامة.

و اینک این کتاب شناسی در ضمن شناسایی و توصیف کتاب ها می کوشد تا گزارشی از کارهای گذشته را به دست دهد به امید این که از کارهای موازی و تکرار مکررات در آینده احتراز گردد و خلأ یا خلأهای احتمالی را نشان دهد. از خداوند می خواهم که این کار مقدمه ای باشد برای تدارک و تدوین جامع و کاملی از سخنان امام حسین (ع) که با وجود تلاش های خالصانه و ارجداری که تاکنون انجام شده باز جایش خالی است و هرگز کتابی که بسان نهج البلاغه باشد از سخنان پیشوای شهیدان تألیف نشده است. در این جا برای بهره وری بهینه و بیشتر به برخی نکات اشارتی می رود:

۱. کتاب ها به ترتیب الفبایی عناوین معرفی شده است؛ از ادب الحسين تا وصال العارفين.

۲. در این کتاب شناسی ۴۵ کتاب مستقل - نه مشتمل - توصیف شده است.

۳. همه کتاب ها در این شصت سال اخیر تألیف شده اند.

۴. نخستین کتابی که از سخنان امام حسین (ع) گردآوری شده است کتاب بلاغة الحسين (ع) از سید مصطفی محسن آل اعتماد است که چاپ اول آن ۵۶ سال پیش (۱۳۶۹ق) نشر یافته و ما در جای خود به آن پرداخته ایم.

۵. مفصل ترین کتاب، مسند الامام الشهید از عزیزالله عطاردی است که در سه جلد و ۱۶۰۶ صفحه و زیری نوشته شده و از آن جا که در این کتاب، سخنان امام حسین (ع) به صورت پراکنده و در لابه لای تاریخ و مقتل آورده شده معلوم نیست که چند حدیث یا سخن و خبر را دربر می گیرد.

۶. مشروح ترین کتاب، بلاغة الحسين بن علی (ع) از سید حسین ابوسعید موسوی در سه جلد و ۱۰۵۶ صفحه و زیری

۴. بسط ابن جوزی، تذکرة الخواص، ص ۲۴۱؛ نیز بنگرید به: عاشورایزومی، ص ۲۵۴ و ۲۷۸ (انتشارات خادم الرضا، چاپ اول، قم، ۱۳۸۴ش).

۱. ادب الحسین و حماسه، احمد صابری الهمدانی، چاپ اول، مؤسسه النشر الاسلامی، قم، ۱۴۰۴ق [تاریخ مقدمه]، عربی، ۲۳۱ص، رقی.

این مجموعه از ترتیب و تنظیم ابتدایی (فصل بندی و تبویب) نیز محروم است، تنها در اواخر کتاب یک تیتراژ اصلی با عنوان «فی خطب أهل بیته (ع) و أشعارهم» دارد و در پایان کتاب هم به جای فهرست منابع و مأخذ، «فهرس الکتاب» آورده شده است. در این کتاب، سخنان بی مدرک و غیر مستند و گاهی رکیک و بی ارزش و نیز اشعار سست و سبک - هم از نظر معنا و محتوا و هم از نظر قالب و ساختار هنری - فراوان دیده می شود که بی گمان دیگران آنها را ساخته و به امام حسین (ع) بسته اند.

اصل کتاب در اصل، دیوان شعری از قطب الدین زین العابدین برادر شیخ حر عاملی بوده است که در تحریف نخست زین العابدین، امام سجاد (ع) پنداشته شده و به نام سیدالساجدین در بمبئی منتشر شده بود تا این که در تحریفی دیگر همراه با اضافات و ملحقات به امام حسین (ع) نسبت داده شده است.^۵

۲. اقیانوس خروشان (متن و شرح دعای عرفه)، مصطفی اولیائی، چاپ اول، مرکز انتشارات جامعه مدرسین، قم، ۱۳۶۲ش، ۸۸ص، وزیری.

این رساله در سه بخش و به این ترتیب نوشته شده است: شخصیت حسین (ع)؛ متن و ترجمه دعای عرفه؛ مفردات که شامل ۸۵ لغت از لغات دعا را در بر می گیرد که بدون ترجمه و تنها به نقل از اقرب الموارد در پایان آورده شده است.

۳. بازتاب وحی: سخنان امام حسین (ع)، میرسعید حسینیان، چاپ اول، انتشارات امام مهدی، تهران، ۱۳۷۹ش/ ۱۴۲۹ق، ۱۸۰ص، وزیری.

مؤلف کتاب با تمسک به حدیث متواتر ثقلین، سخنان امام حسین (ع) را پژوهشی از وحی (قرآن) دانسته و به همین دلیل، عنوان «بازتاب وحی: سخنان امام حسین (ع)» را برای کتابش برگزیده است.

مخاطب مؤلف کسانی اند که در ماه های محرم و صفر به عزاداری امام حسین (ع) می پردازند و به همین منظور ایشان بخشی از سخنان منقول از آن حضرت یا منسوب به آن حضرت را در این کتاب گرد آورده و در پیشگفتار گفته است:

«در این صفحات برآیم تا به اختصار بخش هایی از بیانات گهربار مولایمان حضرت اباعبدالله الحسین (ع) را همراه با ترجمه ای روان تقدیم دوستداران و عاشقان آن حضرت نمایم تا

در این ایام اندوه محرم و صفر که روح لطیف و ضمیر روشن تر می گردد با بهره مندی از نورانیت کلام ایشان معرفت و معنویت بیشتری نسبت به ساحت مقدس آن بزرگوار و افق بلند اهداف ایشان پیدا کنیم ...» (ص ۱۷).

این کتاب از هر گونه فصل بندی و تبویب، محروم است و در تنظیم آن تنها ترتیب حوادث و وقایع تا حدودی رعایت شده است، به این ترتیب که پس از نقل چند فضیلت و زیارت نامه از پاسخ امام حسین (ع) به نامه معاویه شروع و با «بیان امام حسین (ع) در لحظات آخر عمر» تمام می شود (ص ۴۴-۱۵۴). در پیوست پس از دو خطبه از امام سجاد (ع) و یک خطبه از حضرت زینب و خطبه ای منسوب به فاطمه صغری، کتاب با متنی غیر مستند از زیارت نامه عاشورا به پایان می رسد.

این مجموعه بیشتر تبلیغی و از سر ارادات است تا این که تحقیقی و با درک دقیق و درایت باشد و گاهی برخی سخنان فقط به بحار الانوار استناد شده است و حتی گاهی از کتاب های نامعتبری چون منتخب طریحی و الدامعة الساکبه و معالی السبطين نقل شده که هرگز در خور استناد نیستند (ص ۷۲، ۱۰۵، ۱۱۴، ۱۲۷، ۱۳۴، ۱۴۰ و ۱۵۰) و حتی گاهی بعضی از سخنان بدون مدرک و مأخذ آورده شده است که جای شگفتی است (ص ۱۲۹ و ۱۳۶) و بدتر از همه این که کتاب حتی فهرست منابع و مأخذ نیز ندارد.

۴. بلاغة الامام الحسین بن علی (ع)، السید حسین ابوسعیدة الموسوی، چاپ اول، مؤسسه عاشورا، [قم]، ۱۴۲۵ق/ ۲۰۰۴م، در سه مجلد، ۳۴۴+۳۳۶+۳۷۶ص، وزیری. این کتاب مفصل در هفت حلقه تدوین شده است. حلقه اول در حکمت ها، پند و اندرزهای امام حسین (ع) است که نود سخن را در بر می گیرد. حلقه دوم در ادعیه و نیایش های آن حضرت است که شامل ۲۱ دعای منقول یا منسوب می شود. حلقه سوم در گفتارها و مناظره هایی است که حضرتش در دیدارها و برخوردهای مختلف با اشخاص و اعیان هم عصرش داشته است که ۵۱ سخن را در ضمن

۵. آقا بزرگ تهرانی، الذریعه، ج ۲، ص ۴۱۱ و ۴۳۱؛ صابری همدانی، ادب الحسین و حماسه، ص ۱۰۹ و ۱۰ (چاپ اول، مؤسسه النشر الاسلامی، قم).

۳. در شرح و توضیح سخنان از هر دری سخن رانده و از باب «الكلام یجر الکلام» گاهی چنان از متن دور افتاده است که هرگز درخور توجیه نیست، از باب مثال بحث «الغش فی التدوین» در حلقه اول، زیر سخن ۸۷ ملاحظه شود (ج ۱، ص ۲۳۳-۲۴۲) و نیز «تعداد جیش ابن مرجانه» در حلقه سوم، ذیل سخن ۳۹ دیده شود (ج ۲، ص ۱۲۳-۱۳۴).

۴. هر از گاهی هم به توجیه تحریف های متداول پرداخته و تنها به دلیل رواج و شیوع آنها در میان مردم در تأیید و ترویج تحریف ها سخن رانده است که به ترتیب به برخی اشارتی می رود: یک. پس از آن که امام حسین (ع) محاصره شده بود -لابد در شب یا روز عاشورا- بسیاری از همراهانش از او بریدند و پراکنده شدند، حتی عمه زاده امام حسین (ع) یعنی فراس بن جعد، پسر ام هانی بنت ابی طالب هم از تاریکی شب بهره جست و فرار کرد، زیرا که به شدت ترسیده و خود را باخته بود (ج ۲، ص ۱۴۷).

دو. داستانی که می گوید امام حسین (ع) و اسبش در فرصتی که برای رفع تشنگی یافته بودند به جای نوشیدن به یکدیگر آب تعارف می کردند که تو باید نخست آب بخوری و بالاخره فرصت از دست رفت و هر دو تشنه ماندند و عجیب این که نویسنده بلاغۃ الامام الحسین (ع) به توجیه این قصه ساختگی و بی اساس می پردازد و با عنوان «مدی صحه هذه الروایه» این قصه دروغ را روایت می پندارد (ج ۲، ص ۱۶۲ و ۱۶۳).

سه. درباره لیلی مادر علی اکبر و این که در کربلا بود یا نبود تحت عنوان «رد شبهة» سخنان چندی نقل می کند تا توجیهی برای حضور وی در کربلا بیابد و بالاخره با نقل قولی از سید زنجانی (مؤلف وسیلة الدارین) آن را می یابد و می گوید که «هذه أوجه وجودها يوم الطف» (ج ۳، ص ۹۵-۹۸).

چهار. شرح سخنی ساده و بی اصل و مدرک که تنها به درد روضه خوانی و نوحه خوانی های عوامانه می خورد (ج ۳، ص ۱۳۸ و ۱۳۹).

پنج. نقل نامه ای مجعول و منسوب به امام حسین (ع) به تصور این که آن را به حضرت حبیب بن مظاهر نوشته و از او کمک خواسته بود، آن هم تنها با استناد به فاضل دربندی و آن هم نه به صورت مستقیم و به نقل از کتاب وی، که به واسطه مؤلف وسیلة الدارین که در ترویج و تکثیر تحریفات، دست کمی از اشرار الشهباده ندارد (ج ۳، ص ۲۴۴، نامه ۱۸).

شش. تحریف بزرگ و بزرگ ترین تحریف این مجموعه آن جا دیده می شود که نویسنده محترم امام حسین (ع) را یک رهبر سیاسی می پندارد که در پی کسب قدرت و حکومت بود و بدون دلیل و مدرک و با غفلت از لوازم حرفش، فقط و فقط با سخنان

ماجراهای تاریخی روایت می کند. حلقه چهارم در شرح برخی از شعرهایی است که به آن حضرت نسبت داده شده یا از ایشان روایت شده است که شامل سی قطعه شعر یا رجز و ارجوزه می گردد. حلقه پنجم نیز ۳۹ سخن از امام حسین (ع) را در بر می گیرد که برخی در موضوعاتی چون تربیتی، اخلاقی، اعتقادی و بیشتر تاریخی روایت شده اند یا از میان مقاتل استخراج گشته اند که این حلقه به نوعی در تکمیل و استندراک حلقات پیشین به ویژه حلقه اول و سوم نوشته شده است. حلقه ششم به شرح نوشته ها و نامه های پیشوای شهیدان پرداخته که هیچده نوشتار را در بر می گیرد. حلقه هفتم هم در شرح و توضیح بیست خطبه از خطبه های حضرتش گردآوری شده است و با این ترتیب نه چندان حساب شده، کتاب مزبور ۲۶۹ سخن از سخنان حسینی را گرد آورده است.

نقد و بررسی

در نقد و بررسی این اثر به اشکال ها و نواقص فراوانی می رسیم که بسیاری از آنها موردی و برخی دیگر عمومی و کلی است که شمولشان در هر سه جلد و در هر هفت حلقه دیده می شوند و ما در این جا فقط به دسته دوم می پردازیم و از انتقادهای موردی می گذریم که آن همه در مجال این مقال نمی گنجد، این زمان بگذار تا وقتی دگر.

۱. این کتاب از ضعف سند به شدت رنج می برد و اهمال در استناد، اعتبار آن را به زیر سؤال می برد. گذشته از استناد به کتاب های دست دوم بلکه دست چندم در موارد بسیاری به نوشته یک نویسنده معاصر ارجاع داده، گویی مؤلف در هر کتابی که قال الحسینی دیده بدون تأمل و تحقیق همان را وحی منزل و حدیث مسلم انگاشته و در نتیجه سخنی را به امام حسین (ع) نسبت داده و به شرح آن پرداخته است که هرگز معلوم نیست که از آن حضرت باشد و این اشکال تا آن جا رسوخ کرده که می توان گفت ثلث کتاب را در بر می گیرد.

۲. اسم کتاب (بلاغۃ الامام الحسین بن علی -ع) با مسمأ نیست، زیرا که مؤلف محترم هرگز نتوانسته است بلاغت را -چه به معنای اصطلاحی و چه به معنای لغوی- در سخنان امام حسین (ع) نشان دهد، مثل این که چنین قصدی نیز نداشته و نام کتاب را پس از تدوین آن برگزیده است.

خطابی، ناخواسته و نادانسته تهمتی را به امام حسین (ع) می‌زند که یزید و حکومت یزید زد و با همان تهمت آن حضرت را کشت (ج ۳، ص ۳۱۸-۳۲۰، در ذیل خطبه دهم).

در سایه اندیشه

از تحریف‌ها به این شش مورد بسنده می‌کنیم تا از باب این که گفته اند «عیب می، جمله بگفتی هنرش نیز بگویی» از تأمل‌ها و تحقیق‌های پرباری که در بلاغة الامام الحسین (ع) دیده می‌شود نیز اندکی سخن گفته باشیم:

یک. در شعر زیر که به امام حسین (ع) نسبت داده شده است:
 لعمرک إتنی لأحب داراً
 تکون بها سکینة والرباب
 أحبهما وأبذل کلّ مالی
 ولیس لعاتب عندی عتاب

با این که از سه نفر (ابوالفرج اصفهانی در الأغانی؛ ابن کثیر در البداية و النهاية؛ باعونی شافعی در جواهر المطالب) نقل می‌کند در نسبت آن به امام حسین (ع) به شدت و حدت تردید می‌کند و آن را از اخبار ساختگی می‌داند و معتقد است که امام حسین (ع) بسیار بزرگ‌تر از آن است که محبت خود را به زن و دخترش به این صورت منتشر کند (ج ۲، ص ۲۲۴ و ۲۲۵، شماره ۱۰).

البته این تشکیک را بیشتر از ایشان آقای باقر شریف قرشی رو داشته بود. ^۶ با این حال باز جای بحث است، زیرا که منابع قابل اعتنایی این شعر را از امام حسین (ع) نقل کرده‌اند که برخی نام برده می‌شود:

۱. ابن حیب بغدادی (م ۲۴۵ق) در کتابش المحبر، ص ۳۹۷؛
۲. قاضی ابوحنیفه مغربی، معروف به قاضی نعمان (م ۳۶۳ق) در کتابش شرح الاخبار، ج ۳، ص ۱۷۷؛
۳. ابوالفرج اصفهانی (م ۳۵۶ق) در مقاتل الطالبیین، ص ۵۹ و کتاب الأغانی، ج ۱۴، ص ۱۶۳؛
۴. ابن عساکر (م ۵۷۱ق) در تاریخ مدینه دمشق، ج ۶۹، ص ۱۱۹ در ترجمه رباب بنت امرؤ القیس (۹۳۳۶)؛

۵. محمد بن ابی بکر تلمسانی معروف به برّی (ق ۷) در اثر خویش الجوهره، ص ۵۰؛

۶. ابن کثیر (م ۷۷۴ق) در البداية و النهاية، ج ۸، ص ۲۲۸؛
۷. ابن حجر (م ۸۵۲ق) در الاصابه، ج ۱، ص ۲۱۵؛
۸. سبط ابن جوزی (م ۶۵۴ق) در تذکرة الخواص، ص ۲۶۵؛
۹. ابن سعد (م ۲۳۰ق) در کتابش الطبقات الكبرى بنا به نقل ترجمه الامام الحسین (ع) و مقتله من الطبقات لابن سعد، ص ۱۸؛

۱۰. ابن العديم (م ۶۶۰ق) در بغیة الطلب بنا به نقل ترجمه الامام الحسین (ع) من کتاب بغیة الطلب، ص ۸۹؛

۱۱. بلاذری (قرن سوم) در انساب الاشراف ۲، ص ۱۹۶؛
۱۲. دارقطنی در المؤلف والمختلف، ص ۱۱۳۷؛
۱۳. خوارزمی در مقتل الحسین (ع)، ج ۱، ص ۲۱۰؛
۱۴. باعونی در جواهر المطالب، ج ۲، ص ۳۱۶؛
۱۵. نجم‌الدین ابوالحسن علی بن محمد علوی عمری (ق ۵) در المجدی، ص ۲۸۲.

با این همه نمی‌دانم چرا در نسبت این شعر به امام حسین (ع) باید تشکیک و تردید کرد.

دو. نقد و بررسی اشعاری ساختگی، حاکی از این که امام حسین (ع) از صلح برادرش امام حسن مجتبی (ع) به شدت ناراحت و به آن با تندی و عتاب معترض بود که جعلی بودن آن، همان طوری که مؤلف بلاغة الامام الحسین (ع) یادآوری کرده‌اند معلوم و میرهن است (ج ۲، ص ۲۲۷ و ۲۲۸، شماره ۱۱) و (ج ۳، ص ۱۸۶-۱۹۵، شماره ۶).

سه. «روایة زواج القاسم نسج من الخیال / قصه عروسی قاسم، خیال پردازی است» و این داستان را نخست نویسنده ناسخ التواریخ پرداخته و سپس آن را طریحی در منتخب به عربی برگردانیده تا این که سید بحرانی در مدینه المعاجز و در بندگی در اسرار الشهادة آن را شایع و رایج ساخته‌اند (ج ۲، ص ۲۹۷ و ۲۹۸).

چهار. هیچ یک از آن سه قطعه شعری که از زبان امام حسین (ع) در رثای برادرش ابوالفضل العباس می‌خوانند از آن حضرت نیست، بلکه هر سه شعر را شاعران ساخته و پرداخته‌اند؛ مطلع شعرها به ترتیب چنین است:

أخی یا نور عینی یا شقیقی
 فلی قد کنت کالرکن الوثیق

*

تعدّیتم یا شرّ قوم بیغیکم
 و خالفتم دین النبی محمد

*

أحقّ الناس أن ینکی علیہ
 فتی أبکی الحسین بکربلاء

۶. قرشی، حیاة الامام الحسین (ع)، ج ۱، ص ۱۸۹ (چاپ چهارم، مدرسه الایروانی، قم، ۱۴۱۳ق).

حائری) نسبت داده می‌شود. از آن جا که کتاب بعدی (بلاغة الحسین-ع-) در متن عربی، درست مطابق قسمت دوم همین کتاب است و آن کتاب هم به نام سید مصطفی آل اعتماد منتشر شده است می‌توان گفت که یک اثر به صورت های مختلف به نام پنج مؤلف منتشر شده است و ما پس از این هم در ذیل کتاب بعدی و نیز هنگام شناسایی کتاب لمعة من بلاغة الحسین(ع) باز از آن سخن خواهیم گفت.

۶. بلاغة الحسین(ع)، سید مصطفی آل اعتماد، ترجمه به فارسی از علی کاظمی، چاپ دوم، مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، قم، ۱۴۰۶ق، ۳۴۵ص، رقی.

این اثر به ترتیب نهج البلاغة و در سه بخش، شامل خطبه‌ها و نامه‌ها و سخنان کوتاه امام حسین(ع) است که هرگز جامع افراد نیست و تنها ۵۱ خطبه و کلام، ۲۴ نامه و دعا و ۱۰۵ سخن کوتاه را شامل می‌شود که بر روی هم ۱۸۰ سخن می‌شود. سخن از متن کتاب و ترجمه‌های دیگرش که گاهی نیز با عنوان لمعة من بلاغة الحسین(ع) منتشر شده است که در جای خود خواهد آمد. شگفت این که بخش دوم کتاب پیشین (بلاغة الامامین الحسن والحسین-ع) نیز به صورت کامل، عین متن همین کتاب است و چنان می‌نماید که سید مصطفی آل اعتماد (گردآورنده همین کتاب) و مصطفی محسن موسوی (یکی از گردآورندگان کتاب پیشین) نام یک شخص می‌باشد، زیرا که نام کامل مؤلف، السید مصطفی ابن السید محسن الموسوی الحائری آل اعتماد است.

به هر حال این کتاب در موضوع خود، نخستین اثری است که با همین عنوان (بلاغة الحسین-ع) و به نام سید مصطفی آل اعتماد، به سال ۱۳۶۹ق، چاپ شد. ترجمه فارسی آن نیز با عنوان «سخنان حضرت سید الشهداء-ع-» به قلم جواد فاضل در سال ۱۳۳۵ خورشیدی نشر یافته است یعنی متن عربی آن ۵۶ سال پیش و ترجمه آن پنجاه سال پیش منتشر شده است.

۷. بلاغة الحسین (خطب، رسائل و مواعظ)، جعفر عباس حائری، المطبعة الحیدریة، نجف، ۱۳۷۴ق. ما به این کتاب دست نیافتیم، پیش از ما نیز همه آنها که در کتاب شناسی امام حسین(ع) و عاشورا کار کرده‌اند به آن دست نیافته‌اند و همه از معجم ما کتب عن الرسول و اهل البيت (ج۷، ص ۱۲۱) نقل کرده‌اند. به هر حال این کتاب در اصل همان کتاب پیشین است که وصفش گذشت.

که هر سه شعر عاری از بلاغت و فصاحت است (ج۲، ص ۳۰۲ و ۳۰۳ شماره ۲۸).

پنج. حکایت رخصت خواهی قاسم بن حسن(ع) از عمویش امام حسین(ع) هم مانند قصه عروسی اش مطعون و مردود می‌نماید (ج۳، ص ۱۰۷ و ۱۰۸).

فشرده کلام این که کتاب بلاغة الامام الحسین بن علی(ع) با آن تفصیلش کتابی است خواندنی و پر بار و مباحث گوناگونی که مؤلف و شارح سخنان به پیش کشیده است آن را خواندنی تر می‌نماید که لازم است در پایان، سعی و تلاش وی را ارج نهمیم که با مراجعه به ۲۴۸ کتاب، اثری بس شیرین و متنوع ساخته است که خدایش پاداش نیک دهد.

۵. بلاغة الإمامین الحسن والحسین(ع)، مصطفی محسن الموسوی و محسن شرارة العاملی و مهدی العظمی البصری، چاپ اول، دارالصفوة و دارالهادی، بیروت، ۱۴۲۴ق/۲۰۰۴م، عربی، ۴۹۳ص، وزیری. مرکز تحقیقات موسوی

این کتاب در دو بخش تنظیم شده است: سخنان امام حسن مجتبی(ع) (ص ۲۰-۲۴۱)؛ سخنان امام حسین(ع) (۲۴۳-۲۹۳). در قسمت نخست پس از گزارشی اجمالی و کوتاه از زندگانی امام مجتبی(ع) به ترتیب، خطبه‌ها و نامه‌ها، مناظره‌ها و گفتگوها، پندها و اندرزها، سفارش‌ها و وصیت‌ها، بالاخره دعاها و نیایش‌های امام حسن(ع) در کنار حکمت‌ها و سخنان کوتاه و گویای آن حضرت گردآوری شده است. در قسمت دوم نیز نخست سه باب اصلی به ترتیب نهج البلاغة (خطبه‌ها؛ نامه‌ها؛ کلمه‌های کوتاه) از امام حسین آورده شده و سپس دعاها و نیایش‌ها، سخنان حضرتش در شأن اهل بیت(ع)، در تفسیر قرآن، در آداب و رسوم گردآوری شده و در پایان هم برخی از اشعاری که به آن حضرت نسبت داده می‌شود روایت شده است. عجیب این که در خاتمه سخنی کوتاه با عنوان کلام المؤلف -قدس سره- دارد که امضای شیخ جعفر عباس حائری را در زیر آن نشان می‌دهد و در نتیجه کتاب مورد بحث با توجه به صفحه عنوان آن و این خاتمه به چهار مؤلف (مصطفی محسن موسوی، محسن شراره عاملی، مهدی عظمی بصری و جعفر عباس

۸. پرتوی از کلام امام حسین (ع)، منصور کریمیان، چاپ اول، انتشارات اشرفی، تهران، ۱۳۸۱ ش، ۳۴۲ ص، جیبی. در این مجموعه که به صورت غیر مستند، گردآوری شده سخن‌ها و شعرهایی به امام حسین (ع) نسبت داده شده است که هرگز نمی‌توان به آن استناد کرد و در آن افزون بر اخبار و اشعار، سخنانی نیز از دیگر امامان شیعه مانند امام علی (ع) آورده شده است.

ترتیب کتاب پس از مقدمه چنین است که موضوعات و مطالبی انتزاع شده و به ترتیب الفبایی (از آئین بندگی تا یگانه دوست) تنظیم شده است. در زیر هر سخن به ترجمه آن بسنده شده و هرگز به شرح یا توضیح سخنی پرداخته نشده است، حتی در پاورقی یا در پی نوشت هم به مأخذ و مصدر سخن هرگز اشارتی نرفته است و حتی فهرست منابعی که در پایان کتاب پرداخته شده بسیار نارسا و ناقص است که نمی‌تواند کارایی درست و دقیقی داشته باشد.

۹. پیام سالار شهیدان، سید علاءالدین علوی طالقانی، چاپ اول، مؤلف، تهران، ۱۳۹۸ ق، سی و شش + ۱۵۲ ص، رقی. گردآورنده و مترجم سخنان امام حسین (ع) در این کتاب، نخست در مقدمه مفید آن، تحلیلی دقیق و درست از عصر و روزگار امام حسین (ع) و حکومت ستمگران و ریاکاران به دست می‌دهد و سپس از این که آنها با قیام و پیام سالار شهیدان افشا و رسوا شدند سخن می‌گوید. از مطالعه کتاب معلوم می‌شود که مؤلف آن، مردی باریک‌بین و زمانشناس است و فقط به روایت سخنان بسنده نمی‌کند که با درک و درایت در شرح و بسط پیام‌ها سخن می‌راند.

با این همه جای شگفتی است که چرا این کتاب - با این که بیش از ربع قرن از چاپ اول آن می‌گذرد - تجدید چاپ نشده است. به هر حال در این کتاب، سخنان سالار شهیدان (ع) به ترتیب تاریخی (خروج از مدینه تا شهادت در کربلا) ترجمه و شرح شده است و گردآورنده آن، فاجعه کربلا را با مطالعه سخنان امام حسین (ع) بررسیده است به این ترتیب که در مقدمه به ترجمه و توضیح خطبه امام حسین (ع) در منی پرداخته و متن را نیز با «گفتگوی امام با ابن زبیر» آغاز کرده و با آخرین سخنان حضرتش در قتلگاه به پایان برده است. نویسنده در پایان مقدمه اش درباره این اثر سخنی دارد که ما نیز با نقل آن دامن سخن را فرامی‌چینیم: «ما این پیام [ها] را از کتاب‌ها و نوشته‌های متقدمین و مدارکی که قبل از قرن دهم (دوره صفویه) در دسترس است و بیشتر مورد اعتماد است نقل می‌کنیم. گرچه آنها هم خالی از سهو و لغزش نیستند، ولی به واسطه جهاتی و نزدیک بودن به

عصر و وقوع حادثه، تصرفات در آنها کمتر صورت گرفته است. البته ممکن است کتاب‌های دیگری هم باشد که ما به آنها دسترسی پیدا نکردیم و مطالب صحیح دیگری هم باشد که ما آنها را نیافته باشیم».

۱۰. پیام عاشورا، محمدصادق نجمی، چاپ دوم، دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۸۳ ش، ۱۳۶ ص، رقی. گردآورنده این اثر هم از آثار پیشینیان و هم از کتاب‌های پسینیان حتی معاصران سود جسته است و خود در مقدمه کتابش مقصود و هدفش را بیان کرده و در شناسایی آن چنین نوشته است:

«تصمیم گرفتیم از سخنان و گفتارهای آن حضرت، فرازها و فقرات کوتاه که دارای جنبه شعار و مفهوم پیام و منعکس‌کننده اهداف آن حضرت و بیانگر نقش عاشورا است در اختیار ارادتمندان آن حضرت قرار بگیرد. برای تأمین این منظور، تا آن جا که امکان داشت پیام‌های موجود آن حضرت را به تناسب موضوعات گردآوری و نقل نمودیم و بعضی از پیام‌ها که دارای دو جنبه بوده، مکرر نقل گردیده است که مجموعاً ۱۶۳ پیام در ۲۳ موضوع مختلف، محتوای این جزوه را تشکیل می‌دهد».

۱۱. چهل حدیث از امام حسین (ع)، علی صفایی حایری (عین-صاد)، چاپ اول، لیلۃ القدر، قم، ۱۳۸۰ ش، ۲۲۲ ص، رقی.

نویسنده چهل سخن از سخنان امام حسین (ع) را برگزیده که گاهی پس از نقل متن، نخست اشارت‌های اندکی به سند و مفاهیم متن کرده و سپس به ترجمه و توضیح آن پرداخته است که بیشتر با تفصیل و تفکیک مفاهیم همراه است. قلم قویم و هنرمندانه نویسنده به لطف آن، گاه افزوده و گاهی به سرودن شعرواره‌هایی انجامیده است که از جدی و علمی بودن آن می‌کاهد، گاهی چنان می‌نماید که سخنان نویسنده از دل برمی‌آید و بر دل می‌نشیند و گاهی دیگر از شعر و سرود گذشته به شعار می‌رسد و در هر حال به خواندنش می‌ارزد.

[چاپ اول]، مطبعة ابن زیدون، دمشق، ۱۳۹۳ م، سه جزء در دو مجلد، ۴۰۹ ص، خشتی.

در این اثر سخنان امام حسین (ع) از مدینه تا کربلا به ترتیب منازل راه و در کربلا به ترتیب روز آورده شده است که افزون بر آن، سخنان یاران آن حضرت را و گاه سخنان دشمنانش را نیز در بر دارد. نویسنده در پایان به وقایع و حوادث پس از شهادت هم پرداخته است که خارج از موضوع کتاب است و با عنوان کتاب نمی خواند.

۱۶. دیوان امام حسین (ع)، گردآوری محمد عبدالرحیم، ترجمه امیر جابری، چاپ اول، انتشارات خورشیدآفرین، تهران، ۱۳۸۳ ش، ۲۴۰ ص، رقعی. این اثر ترجمه کتایی است که بعد از این با عنوان دیوان الحسین بن علی از آن سخن خواهیم گفت. این کتاب که به صورت هنرمندانه و چشم نواز تدوین و ترجمه شده است دارای پنج فصل است:

از سخنان پیامبر خدا درباره حسین بن علی؛ زندگی نامه حسین بن علی؛ از سخنان حسین بن علی؛ داستان های ناگزیر؛ دیوان حسین بن علی.

مترجم کتاب که در تهیه پی نوشت ها کوشیده و در ترجمه اشعار با شوق و ذوق سخن رانده است، در مقدمه سخنی دارد که نقلش خالی از فایده نیست:

«به راحتی نمی توان گفت اگر این کتاب واقعاً از آن امام حسین (ع) نباشد چه خواهد شد و البته شاید هیچ کس قادر نباشد که انتساب آن را به امام قطعاً به اثبات برساند.

آنچه مسلم است اشعار این کتاب به لحاظ لفظ ساده و عاری از پیچیدگی های بیانی و صناعات بدیعی و به لحاظ محتوا دارای کمترین خیالپردازی و صورتگری است. برخوردار از پیام های اخلاقی از قبیل تشویق به دل کندن از دنیا و رو کردن به آخرت و به کار بستن فرمان های خداوند و دوری گزیدن از رفتار نکوهیده، وجه غالب این اشعار است، همان که بعدها در اصطلاح شاعران و ناقدان، زهدیات نام گرفت. در این کتاب همچنین می توان ابیاتی در زمینه تفاخر و حماسه و اندکی نیز در هجو سراغ گرفت» (ص ۱۱).

البته این ترجمه نیز مثل هر کار دیگری خالی از لغزش نیست که ما با تورقی گذرا تنها به دو مورد برخوردیم: ۱. کنیت نویسنده مقتل الامام امیر المؤمنین علی بن ابی طالب (ع) و ده ها کتاب دیگر را «ابن ابودنیا» ضبط کرده (ص ۹۱ و ۲۲۷) که صحیح همان «ابن ابی الدنیا» است که با همین نام نامدار است؛ ۲. همچنین است «محمد بن ابوطلحه» (ص ۲۰۳ و ۲۳۳) که

۱۲. چهل حدیث حسینی (ع)، سازمان تبلیغات اسلامی استان تهران، چاپ اول، مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، تهران، ۱۳۷۳ ش، ۸۰ ص، جیبی.

این جزوه در چهار فصل و به این ترتیب است: امام حسین و اهل بیت (ع)؛ امام حسین (ع) و اخلاق؛ امام حسین (ع) و پنجاه؛ امام حسین (ع) و گناه. در آن از کتاب های معتبر و غیر معتبر نقل شده و اخبار درست و نادرست به فارسی ترجمه شده است که با ملاحظه مأخذ هر خبری ارزش آن معلوم می گردد.

۱۳. حکمت های جاوید، محمدحسین فهیم نیا، چاپ اول، انتشارات مسجد جمکران، قم، ۱۳۸۳ ش، ۲۰۰ ص، رقعی.

این کتاب با عنوان فرعی «چهارده موضوع تبلیغی از سخنان امام حسین (ع)» و در سه بخش منتشر شده که به این ترتیب است: اعتقادی؛ اخلاقی؛ اجتماعی. گردآورنده کتاب آن را برای کسانی نوشته است که مبلغان مذهبی نامیده می شوند و به باور مؤلف «بهترین موقعیت را برای اقتناع عقلی و تهییج احساسات مردم در مجالس مذهبی در اختیار دارند».

۱۴. خطبه حسین بن علی (ع) در منی، محمدصادق نجمی، چاپ سوم، بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۷۹ ش، ۱۲۸ ص، رقعی.

این کتاب در هفت فصل نوشته شده و به این ترتیب است: نگاهی اجمالی به محتوا و چگونگی نقل خطبه؛ سند خطبه؛ انگیزه و چگونگی ایراد خطبه؛ متن و ترجمه خطبه در سه بخش؛ نکاتی پیرامون خطبه؛ نتایج سه گانه خطبه؛ عکس العمل کفر جهانی و وظیفه ما.

همان طوری که از عنوان فصل هفتم پیداست نویسنده به بهانه خطبه امام حسین (ع) گاهی خطابه های سیاسی و شعاری خویش را نیز در این کتابش ترویج و تبلیغ کرده است که تحقیقی و علمی بودن کارش را زیر سؤال می برد و پیوسته با گذشت زمان از ارزش آن می کاهد.

۱۵. خطب الامام الحسین علی طریق الشهادة، لیب بیضون،

درست و دقیقش «محمد بن ابی طلحة» باید باشد که وی همان ابو جعفر محمد بن ابی طلحة می باشد.

۱۷. دیوان الحسین بن علی (ع)، جمع و ترتیب و شرح از محمد عبدالرحیم، مقدمه حامد خفاف، چاپ اول، دارالمختارة العربیة، دمشق و بیروت، ۱۴۱۲ق، عربی، ۲۲۲ص، وزیری.

این کتاب متن همان کتابی است که پیش از این با عنوان دیوان امام حسین (ع) معرفی شد و ترجمه دیگری نیز پس از این با عنوان دیوان منسوب به امام حسین (ع) شناسایی خواهد شد. متن کتاب در تنظیم و تنسيق به همان ترتیبی است که در ترجمه آن به فارسی دیده می شود و در معرفی کتاب پیش گفته شد. در این جا تنها به این نکته اشارتی می رود که شعرهای این مجموعه به سه بخش تقسیم می شود: ۱. بیشتر این اشعار را شاعران و سرایندگان به عنوان زبان حال امام حسین (ع) بعدها سروده اند که با گذشت زمان از «زبان حال» به «زبان قال» تبدیل شده اند؛ ۲. اندکی را نیز حضرتش در مواقع مناسب به عنوان تمثیل خوانده بود که بعدها سخن و سروده خودش پنداشته اند؛ ۳. اندک تری را نیز مانند «یا دهر أف لك من خلیلی» و «العمرک إننی لأحب داراً» گویا خود گفته باشد که همین اندک تر هم بعدها با افزودن ابیاتی در ضمن و ذیل آنها به تطویل و اطباب کشیده شده است. حاصل سخن این که نه می توان گفت که امام حسین (ع) شاعر هم بود و نه می شود گفت که آن حضرت دیوان شعری داشته است و این کتاب هایی که با نام دیوان امام حسین (ع) منتشر می شوند هرگز از آن حضرت نیستند و نسبت دادن آنها به امام حسین (ع) درست نیست.

۱۸. دیوان منسوب به امام حسین (ع)، گردآوری و تدوین محمد عبدالرحیم، ترجمه امیر هوشنگ دانایی، چاپ اول، نشر موعود، تهران، ۱۳۸۱ش، ۱۴۴ص، وزیری.

این اثر نیز ترجمه کتاب پیش گفته شده است که در شش فصل و به این ترتیب تألیف شده است: مقدمه؛ احادیث منقول از رسول خدا (ص) درباره امام حسین (ع)؛ زندگی نامه حسین بن علی (ع)؛ سخنان امام حسین (ع)؛ داستان هایی که از ذکر آنها چاره نبوده است؛ دیوان امام حسین (ع) که این فصل اخیر موضوع اصلی کتاب می باشد که بیشتر در این باره سخن گفته شد.

مترجم محترم که به قول خودش «در قله هفتاد سالگی و در پیرانه سر» به ترجمه این کتاب دست یازیده است در پیش گفتاری که نوشته، کوشیده است که نسبت برخی از اشعار را به امام

حسین (ع) به نوعی تقویت کند که به خواندنش می ارزد و می تواند پژوهشگران در این وادی را راه نماید.

۱۹. راه رستگاری یا سخنان حسین (ع)، ابوالقاسم حالت، چاپ اول، شرکت سهامی چاپ و انتشارات کتب ایران، تهران، ۱۳۵۰ش، هفتاد+۱۶۵+۱۵ص، رقعی.

پس از مقدمه ای که نویسنده و مترجم در «سرگذشت پیشوای شهیدان» نوشته است، متن کتاب را با فهرست جمله ها (سخنان امام حسین -ع) به ترتیب حروف الفبا آغاز می کند. نخست متن عربی و اعراب گذاری و در زیر متن، ترجمه به فارسی در قالب نثر و سپس ترجمه به انگلیسی و در ذیل هر صفحه نیز ترجمه به فارسی هر سخنی در قالب یک رباعی آورده شده است.

حاصل این که در مجموع بیش از ۱۵۰ سخن و حدیث به صورت مرسل و مقطوع در این مجموعه گردآوری شده است که نه تنها هرگز سندی و سلسله روایانی برای هیچ سخنی در آن دیده نمی شود که حتی مأخذ و منبع هیچ یک از سخنان را در آن نمی توان دید.

۲۰. روانی مهر، سید احمد علی حسینی، چاپ اول، مرکز فرهنگی-انتشاراتی شبر، تهران، ۱۳۸۳ش، ۱۹۲ص، رقعی.

مؤلف این اثر در فصول چندی به توحید و دعا و معنویت پرداخته تا در فصل یازدهم و دوازدهم به ترجمه دعای عرفه رسیده و برداشت های خود را از دعای عرفه نوشته است. فصل های دوازده گانه کتاب از عنوان و ترتیب دقیق، خالی و عاری است و در آخرین سطر از آخرین صفحه کتاب هم اشتباهی رخ داده است که کتاب موسوعة کلمة الامام حسین (ع) کار دفتر نشر انتشارات کمک آموزشی دانسته شده است که باید گفت: ۱. عنوان درست کتاب موسوعة کلمات الامام الحسین (ع) است؛ ۲. این اثر کار گروه حدیث در پژوهشکده باقرالعلوم قم است که ربطی به دفتر نشر گفته شده ندارد؛ ۳. و اما کتابی که دفتر انتشارات کمک آموزشی منتشر کرده اند عنوانش دقیقاً به این ترتیب است: تاریخ امام حسین (ع) = موسوعة الامام الحسین (ع).

می آورد و در پایان هر سخن به آموزه ها و نتیجه گیری هایی که رسیده است گاه به اجمال و گاه به تفصیل می پردازد.

آخرین بخش کتاب، مربوط به خطبه امام حسین (ع) در کوه منی است که جداگانه هم چاپ و منتشر شده است و ما پیشتر در جای خودش به معرفی آن پرداختیم و نیز کتابی دیگر از همین نویسنده داشتیم که پیام عاشورا عنوان داشت که سخن از آن نیز در جای خودش گذشت.

۲۳. سخنان حضرت سیدالشهداء (ع)، ترجمه جواد فاضل، چاپ اول، کتابفروشی علی اکبر علمی، تهران، ۱۳۳۵ ش، ۱۶۳ ص، رقعی.

در این اثر، کتاب بلاغة الحسین (ع) از مصطفی محسن موسوی حائری که شناسایی آن پیش از این گذشت به صورت آزاد و با نثری شیوا و خواندنی به فارسی برگردان شده است که مطابق متن عربی و به سبک نهج البلاغه به این ترتیب است: خطابه ها؛ نامه ها؛ حکمت ها و مواعظ امام حسین (ع).

۲۴. سخنان حضرت سیدالشهداء، شمس الدین رشیدی، بی جا، بی تا، ۱۱۳ ص، جیبی.

۲۵. سخن سالار شهیدان: کلمات قصار، مهدی انصاری قمی، چاپ اول، مؤسسه انتشاراتی امام عصر، قم، ۱۳۸۱ ش، ۲۸۴ ص، رقعی.

این اثر به سبک کتاب غرر الحکم و درر الکلم، تنظیم و تألیف شده است که به ترتیب حروف الفبا از کتاب های مستند و غیر مستند، معتبر و غیر معتبر گردآوری گشته است، افزون بر این که در پایان کتاب، نمایه موضوعی نیز تدارک دیده شده است که به ترتیب موضوعات مختلفی را نشان می دهد. تنها چیزی که از ارزش آن می کاهد استناد به کتاب های نامعتبری چون اسرار الشهاده، تظلم الزهراء، تفسیر منسوب به امام عسکری (ع)، اللمعة الساکبه، مدینه المعاجز، معالی السبطين و منتخب طریحی است که در فهرست منابع رخ می نمایند و هرگز قابل استناد نیستند و به صرف نوشتن این کتاب ها هرگز نمی توان سخنی را از امام حسین (ع) دانست.

۲۶. شرح دعاء عرفه، ملا محمدعلی فاضل، مشهور به حاجی فاضل خراسانی، با مقدمه سید جلال الدین آشتیانی، تصحیح و تحقیق بخش کلام و فلسفه مجمع البحوث الاسلامیه، چاپ دوم، بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس

۲۱. سخنان حسین بن علی (ع)، مهدی سهیلی، چاپ پنجم، انتشارات اشرفی، تهران، ۱۳۶۱ ش، ۲۰۴ ص، رقعی. در این اثر متن عربی و ترجمه فارسی نامه ها و کلمات قصار و برخی سخنرانی های امام حسین (ع) آورده شده است که چاپ اول آن پیشتر در ۱۳۳۵ ش و چاپ دوم در ۱۳۴۰ ش در ۱۴۵ ص و چاپ های سوم و چهارم به ترتیب در ۱۳۴۹ و ۱۳۵۶ ش در ۲۰۴ ص رقعی چاپ شده بود.

۲۲. سخنان حسین بن علی (ع) از مدینه تا کربلا، ویرایش دوم با تجدیدنظر و اضافات، محمدصادق نجمی، چاپ نهم، بوستان کتاب قم، ۱۳۸۱ ش، ۳۹۲ ص وزیری.

نویسنده کتاب کوشیده است تا آن سخنانی را که در شش ماهه آخر عمر امام حسین (ع) به او نسبت داده می شود گردآوری کند اما از لحاظ «جامع افراد» و «مانع اغیار بودن» کارش تا کجا توفیق یافته است خود جای بحث و بررسی است، نویسنده خود در مقدمه نسبت به جامع و کامل نبودن کارش می نویسد: «اگر این کتاب را به جای سخنان، نسخه ای از سخنان حسین بن علی (ع) بنامیم به واقعیت نزدیک تر است».

اگر از این نقیصه بگذریم که گاهی برخی از سخنان از منابع دست چندم و گاه حتی از معاصران گرفته شده است (ص ۲۰۵ و ۲۵۵) و بسیاری نیز فقط از یک کتاب، آن هم از کتاب های اهل سنت روایت گردیده است (ص ۷۰، ۱۲۴، ۱۴۹، ۱۹۳، ۲۵۰ و ...) نویسنده محترم مباحث مفیدی را نیز در شرح و توضیح برخی سخنان به پیش کشیده است که برای نمونه به بعضی ارجاع می شود: ۱. این که گفته می شود برخی از همراهان امام حسین (ع) در شب عاشورا از حضرتش بریدند و پراکنده شدند، دروغی بیش نیست (ص ۲۰۲-۲۰۴)؛ ۲. شهیدی به نام وهب در عاشورا وجود خارجی نداشته است و این نام ساختگی بر اثر چندین تصحیف و تحریف پیدا شده است (ص ۲۶۱-۲۶۳)؛ ۳. «تذکری به ارادتمندان واقعی حسین بن علی (ع)» (ص ۳۱۸-۳۲۴).

به هر حال مؤلف پس از نقل متن، لغات مشکل را به اختصار توضیح می دهد و سپس ترجمه را همراه با توضیح و شرح

رضوی، مشهد، ۱۴۲۳ق/۱۳۸۱ش، ۲۹۶ص، وزیری.

استاد سید جلال‌الدین آشتیانی در مقدمه‌ای که بر این کتاب نوشته است می‌نویسد: «شارح دعای عرفه مرحوم حاج فاضل، کلیه شرایطی را که باید شارح این مأثور عظیم دارا باشد واجد است... وی بعد از مدت‌ها تدریس و تحقیق در دوران کمال و پختگی به تألیف این اثر پرداخته است. این شرح ناتمام است و شارح موفق به اتمام و شرح تمام فقرات دعا نشده، ولی همین شرح موجود اثری است بسیار قابل توجه».

برخی از مباحث مفیدی که در این شرح مطرح شده به این ترتیب است: معنای حمد و شکر و ثناء؛ قضا و قدر؛ سخنی در تفویض؛ مشیت؛ در این که وجود خیر محض است؛ رضا به قضای خدا و...

۲۷. بشرح دعاء عرفه: دعاء حسین(ع)، محمدباقر مدرس بستان‌آبادی، چاپ اول، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۷۹ش، ۵۴۴ص، وزیری.

شرحی است مفصل و مفید که شارح در تدوین آن بسیار کوشیده است. پیش از شرح متن در شش فصل از مفهوم و ماهیت دعا، دعا یعنی نیایش و ابتهاج، دعا در قرآن، دعا در روایات، آداب دعا و شرایط دعا، سخن گفته، سپس به شرح متن پرداخته است، به این ترتیب که پس از نقل فقره از فقرات دعا، نخست به شرح و توضیح لغات و اصطلاحات روی آورده و سپس مطالبی را که مناسب مقام دیده یا از متن مربوط برداشت کرده در شرح آن نوشته است و هر از گاهی پرسش‌هایی را نیز به پیش کشیده و به پاسخ آنها پرداخته است. کتاب افزون بر فهرست مطالبی که در آغازش دارد، دارای چند نمایه کوتاه نیز در پیوست است که مراجعه به آن را تا حدودی آسان می‌سازد.

۲۸. شعله‌های آتش یا پاره‌ای از سخنان حسین(ع) و یارانش، حسین شمس‌گیلانی، چاپ اول، مشعل آزادی، تهران، ۱۳۵۳ش، ۱۵۳ص، وزیری.

نویسنده یک متن بلند از خطبه‌های امام حسین(ع) را از کتاب تحف العقول برگزیده و پس از نقل متن خطبه به صورت پراکنده، به ترجمه و شرح آن پرداخته است و در ادامه هم به همین سبک به نقل سخنان بعضی از شهدای کربلا مانند زهیر بن قین و حرب بن یزید ریاحی و نیز شهید پیشیناز عاشورا قیس بن مسهر صیداوی مبادرت ورزیده است. با این که به اسناد و منابع سخنان، هرگز اهمیتی نشان نداده، حتی سخنی را تنها به نقل نویسنده‌ای معاصر - بدون سند و مدرک - از امام حسین(ع) دانسته است، اما

در شرح و توضیح، مطالب گوناگونی را مطرح کرده است مانند «تأسیس حکومت ملی»، «انتقاد سازنده»، «آزادی فکر» و «ماهیت حکومت».

۲۹. صحیفة الحسین(ع)، جواد قیومی اصفهانی، چاپ دوم، مؤسسه النشر الاسلامی، قم، ۱۳۷۵ش، ۲۹۶ص، وزیری. در این کتاب، نخست ۷۸ دعا، سپس ۲۲ خطبه و در پایان نیز چهل حدیث از منابع و کتاب‌های مختلف گردآوری و ترجمه شده است، به این ترتیب که در صفحه راست متن و در صفحه مقابل ترجمه آن به فارسی آورده شده است.

مؤلف در مقدمه، گفتاری پیرامون اربعین دارد که در آن با تکلف کوشیده تا توجیهی برای زیارت جابر بن عبدالله و دیدارش با بازماندگان عاشورا در نخستین اربعین سیدالشهداء در سر مزار حضرتش بیابد که با همه کوششی که به خرج داده، راه به جایی نبرده است که در این جا مجال تفصیل نیست^۷ و بخش‌های پایانی دعای عرفه را - از عبارت «اللّٰه انا الفقیر فی غنای» به بعد - به عنوان «زیاده‌ای» نقل کرده است که جای بحث است.

۳۰. صحیفة الحسینیة: مجموعه دعاهای منقول از حضرت سیدالشهداء امام حسین بن علی(ع)، سید محمدحسین حسینی مرعشی حایری (شهرستانی) ترجمه سید مهدی غضنفری خوانساری (عنوان: انفاس قدسیه)، چاپ اول، سازمان انتشارات اشرفی، تهران، ۱۳۹۳ق/۱۳۵۴ش، ۲۶۴ص، رقعی.

این کتاب ترجمه‌ای است از کتاب الصحیفة الحسینیة و مستدرکاتها که شناسایی آن پس از این می‌آید و این ترجمه ۲۱ دعا از متن نخستین آن را در بر دارد یعنی دعای ۲۲ و مستدرک‌های آن را ندارد و ترجمه‌ها به صورت تحت‌اللفظی و زیر هر سطر از متن آورده شده است. آشنایی بیشتر با این اثر را می‌توان در معرفی متن آن (کتاب بعدی) پی گرفت.

۷. صحتی سردرودی، تعریف‌شناسی عاشورا، ص ۲۲۳-۲۲۹ (چاپ اول، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۳ش).

فرهنگ جامع سخنان امام حسین (ع) است اما در تألیف و تنظیم با آن متفاوت می باشد و ۴۴۰ حدیث مرسل و مقطوع حتی سست و ضعیف بلکه مجعول و ساختگی را در خود گرد آورده است. برای نمونه گفته می شود که آخرین حدیث کتاب که در ساختگی بودن آن تردیدی نیست تنها به نقل دو کتاب نامعتبر و سست یعنی منتخب طریحی و الدمعة الساکبه آورده شده است.

۳۴. کلمة الامام الحسين (ع)، سید حسن شیرازی، چاپ دوم، دارالعلوم، بیروت، ۱۴۲۱ق/ ۲۰۰۰م، ۳۵۶ص، وزیری. در این کتاب، سخنان امام حسین (ع) در موضوعات و مفاهیم مختلفی مانند عقاید، اخلاق، عبادات، احکام، مواعظ، دعاها، مسائل اجتماعی و سیاسی گردآوری شده است. گردآورنده در این کتاب، گاهی به جای سخنان، برخی روایت های امام حسین (ع) را که از رسول خدا (ص) و امیرالمؤمنین علی (ع) روایت کرده، آورده است. از آن جا که در این گونه احادیث و اخبار، امام حسین (ع) گوینده سخن نیست، بلکه تنها راوی و ناقل سخن است و گوینده سخن در حقیقت رسول خدا (ص) یا امام علی (ع) است پر واضح است که دیگر نمی توان آنها را به نام امام حسین (ع) و به عنوان کلمه یا کلام یا سخنان آن حضرت منتشر کرد و فقط همین را می توان گفت که امام حسین (ع) آن سخنان را از جد بزرگوارش یا از پدرش روایت کرده است و بس.

۳۵. لمعات الحسين، سید محمد حسینی تهرانی، چاپ دوم، انتشارات صدرا، تهران، ۱۴۰۷ق، ۷۹ص، وزیری. در این کتاب چند خطبه و سخن و شعر از امام حسین (ع) نقل و به فارسی ترجمه شده است که همگی در دائرة عاشورا و کربلا محدود می شود.

۳۶. لمعة من بلاغة الحسين (ع)، سید مصطفی موسوی آل اعتماد، تحقیق و ترجمه محمدحسن موسوی مشکوة، [چاپ اول] نشر الطیار، قم، ۱۴۲۱ق، ۲۶۳ص، وزیری.

این اثر ترجمه و تحقیق دیگری است از همان کتابی که پیشتر با چندین عنوان - مثل بلاغة الامامین الحسن والحسين (ع)؛ بلاغة الحسين (ع) و ... - معرفی شد و نیز از ترجمه دیگر آن با عنوان سخنان حضرت سیدالشهداء (ع) به قلم جواد فاضل سخن گفته شد. این همه استقبال از این کتاب، افزون بر پیشینه و گذشت زمان، بیشتر باید به این علت باشد که به سبب نهج البلاغه (نخست خطبه ها، پس از آن نامه ها و سپس کلمه های کوتاه) سامان یافته است.

۳۱. الصحیفة الحسينیه و مستدر کاتها، سید محمدحسین شهرستانی حائری، تحقیق قسم الدراسات الاسلامیه - مؤسسه البعثه، چاپ اول، مؤسسه الحسين (ع) فرع مؤسسه البعثه، تهران، ۱۴۱۸ق، ۱۷۹ص، وزیری. این کتاب پیشتر به سال ۱۳۰۶ق در بمبئی و ایران منتشر شده بود که حاوی ۲۲ دعا بود و اینک ۵۸ دعای کوتاه نیز از سوی مؤسسه بعثت در پیوست به آن افزوده شده است که در جمع نود دعا را در بر می گیرد. با این که سراسر کتاب به زبان عربی است فهرستی به زبان فارسی در میان کتاب (ص ۱۲۷-۱۳۳) یعنی در خاتمه متن اصلی دیده می شود که افزون بر فهرست بودن، مستندات ادعیه را نیز نشان می دهد و جا داشت که پس از تعریب در اول کتاب آورده می شد.

۳۲. فرهنگ جامع سخنان امام حسین (ع)، گروه حدیث پژوهشکده باقرالعلوم، ترجمه علی مؤیدی، چاپ ششم، نشر معروف و مشرقین، قم، ۱۳۸۱ش، ۹۵۹ص، وزیری. این کتاب ترجمه کتاب موسوعة الكلمات الامام الحسين (ع) است که توصیف آن خواهد آمد.

چاپ جدیدی از این کتاب به تازگی همراه با متن عربی موسوعة کلمات الامام الحسين (ع) منتشر شده که آگاهی های کتاب شناختی آن به ترتیب زیر است:

فرهنگ جامع سخنان امام حسین (ع)، گروه حدیث پژوهشکده باقرالعلوم، ترجمه علی مؤیدی، چاپ اول، نشر معروف، قم، ۱۳۸۳ش، ۱۰۰۰ص، وزیری.

۳۳. فرهنگ سخنان امام حسین (ع)، محمد دشتی، چاپ پنجم، انتشارات مشهور، ۱۳۸۱ش، ۶۳۹ص، وزیری. در این کتاب موضوعات مختلفی به صورت الفبایی آورده شده است به این ترتیب که نخست مفاهیم و مطالبی انتزاع شده و سپس در زیر آن مطالب، سخن یا سخنانی که از امام حسین (ع) منقول است یا به او نسبت داده می شود آورده شده و در زیر به ترجمه آن پرداخته شده است. با این که در استخراج و استناد، بسیار شبیه کتاب موسوعة کلمات الامام الحسين (ع) و ترجمه آن

۳۷. مسند الامام الشهيد ابی عبدالله الحسين بن علی (ع)، جمع و ترتیب از عزیزالله عطاردی، انتشارات عطارد، خراسان-مشهد، ۱۳۷۶ ش، سه مجلد، ۱۶۰۶ صفحه و زیری.

این اثر پربار، تنها مجموعه ای است که تاکنون از سخنان امام حسین (ع) به صورت مسند و مستند-یعنی با ثبت و ضبط سلسله آستاد و روات- گردآوری شده است تا خوانندگان با ملاحظه آستاد و روات به چگونگی احادیث و اخبار پی ببرند و هر حدیثی را از لحاظ صحیح، حسن، موثق، ضعیف، موضوع و مجعول بودن بفهمند و بشناسند.

این کار اگرچه جامع افراد نیست اما با توجه به بحر سزاوار و پیشینه درخشان گردآورنده آن آستاد عزیزالله عطاردی در تحقیق و تصحیح ده ها متون معتبر، دست کم توان گفت که مانع اغیار است. این کتاب کم نظیر در سه فصل بلند و به ترتیب زیر تنظیم یافته است:

الف) درباره زندگانی امام حسین (ع) و مناقب و فضائل حضرتش و وقایعی که در مبارزه با معاویه و یزید داشت که شامل گزارش شهادت امام حسین (ع) و اولاد و اصحابش نیز می شود. این فصل را که بلندترین بخش کتاب است و شامل جلد اول و دوم و ۷۸ صفحه هم از جلد سوم می شود می توان «فصل مقتل» مسند نامید.

ب) در جمع احادیث و اخباری که از آن حضرت در توحید، امامت، احکام، اخلاق و سنن اسلامی روایت شده است که جلد سوم را از صفحه ۷۹-۳۱۱ در بر می گیرد.

پ) در شناسایی روایانی است که از امام حسین (ع) به طریق متصل یا مرسل روایت کرده اند. این کار به ترتیب الفبایی اسم راویان و همراه با گزارش مختصری از شأن و مقام هریک از راویان و سخنانی که در حق هر کدام از آنها، اعم از مدح و قدح، گفته شده، انجام گرفته است؛ با «ابراهیم بن سعید» آغاز و با نام «یونس بن ابی اسحاق» پایان پذیرفته است که جلد سوم را از ۳۱۳-۴۱۸ در بر می گیرد. خاتمه کتاب از ۴۱۹-۴۹۰ نیز شامل مرثیه هایی است از برخی شاعران مرثیه سرا که در چهارده قرن گذشته در رثای سالار شهیدان سروده اند.

۳۸. منطق الحسين (ع)، ابوالفضل زاهدی، چاپ اول، کتابفروشی صفحی، قم، ۱۳۴۸ ش، ۲۵۶ ص، رقی. در این کتاب بدون مقدمه برخی از دعاها، خطبه ها، روایت ها و شعرهای منسوب به امام حسین (ع) از کتاب های با اعتبار و بی اعتبار و بیشتر از بحار الانوار گردآوری و به فارسی

ترجمه شده است که با دعای عرفه شروع و با روایت شعری به نقل از خوارزمی خاتمه می یابد. شعرها همه بدون ترجمه و تنها متن آنها نقل شده است اما بعضی از سخنان هم ترجمه و هم شرح و بسط داده شده است که متن کتاب را ناهمگون می نماید و ارجاعات نیز کامل نیست و گاهی حتی مأخذ و منبع سخن نیز ولو به اشاره و ناقص، یادآوری نشده است. دیگر این که متن ها و ترجمه با یک حروف چاپ شده است که این همه می طلبد این کتاب پس از تحقیق و تصحیح به صورت مفید منتشر شود.

۳۹. منهاج البلاغة فی خطب و رسائل و حکم الامام الحسين (ع)، کریم زریجی، چاپ اول، نور وحی، قم، ۱۴۲۳ق/۲۰۰۳م، ۱۲۴ ص، وزیری.

این اثر که بیشتر از منابع متقدم و معتبر گردآوری شده به سبک نهج البلاغه تألیف گشته است. لغات مشکل سخنان در پاورقی به اختصار توضیح داده شده است که به ترتیب هیجده خطبه، سیزده نامه و هفتاد حکمت و سخن کوتاه را در بر می گیرد.

۴۰. موسوعة کلمات الامام الحسين (ع)، گروه حدیث پژوهشکده باقر العلوم، چاپ چهارم و چاپ اول این ناشر، انتشارات اسوه، قم، ۱۴۲۵ق، عربی، ۱۰۸۸ ص، وزیری.

مجموعه ای است درازدامن و گسترده که به سبک خاصی تنظیم شده است که از همان روز انتشارش مورد استقبال واقع شد. در سایه سار لطفی که سخن سرور آزادگان می تواند داشته باشد قبول خاطر یافت، ارج دید و در صدر نشست تا آن جا که در همان سال نخست انتشارش سه بار تجدید چاپ شد. چاپ چهارم آن اینک با تجدیدنظر و اضافات و همراه با نمایه های لازم و کلیدی به همت انتشارات اسوه منتشر شده است.

موسوعة کلمات الامام الحسين (ع) اینک حاوی ۱۱۹۳ حدیث و دعا و ۴۸ شعر منسوب به امام حسین (ع) است که در مجموع ۱۲۴۱ سخن و خبر می شود. این مجموعه گرانبار در دو جزء و در یک مجلد قطور تدوین شده، به این ترتیب که جزء اول، سخنان و اشعاری را در بر می گیرد که به ترتیب تاریخ صدور در چهار بخش فصل بندی شده است:

المصيبة، معالی السبطين، ناسخ التواريخ و نور العین نیز روایت کرده اند.

تا این جا به بهانه جمع همه سخنان این کار انجام شده، از این به بعد دیگر عذری بر این کسار نمی ماند و جا دارد که در فرصت های بعدی موسوعه از اخبار بی مدرک و ساختگی پیراسته شود که این کار با انتشار تهذیب الموسوعة یا تلخیص الموسوعة ممکن است، بلکه لازم و ضروری است تا ترجمه های آن به فارسی که برای عموم مردم منتشر می شود از روی همان تهذیب و تلخیص چاپ شود و نشر یابد.

همچنین برای جبران نقیصه عدم اسناد و سلسله روایات می توان به مأخذ مراجعه کرد و تا آن جا که ممکن است در پاورقی ثبت و ضبط شود و اگر حدیث یا احادیثی بدون اسناد باشد در زیر آن، در پاورقی یادآوری شود تا خوانندگان موسوعه چگونگی اخبار و احادیث را بفهمند و از روی دانش و فهم از موسوعه بهره مند شوند.

۴۱. نهج الشهادة، ترجمه و نگارش احمد فرزانه، تفتیح و اسناد از مرتضی رضوی، چاپ اول، مؤسسه و نشر فرهنگ اهل بیت، قم، ۱۴۰۳ق، ۵۰۴ص، وزیری.

این اثر در پنج بخش و به این ترتیب، تدوین شده است: خطبه ها؛ نامه ها؛ کلمات قصار؛ مهدی (ع) از دیدگاه امام حسین (ع)؛ دعاها. متن به سبک نهج البلاغه و ترجمه به روش فیض الاسلام، تحت اللفظی است.

پدیدآورندگان این مجموعه از کتاب های متأخر و نامعتبری چون ناسخ التواريخ و ادب الحسین و حماسه و حتی از کتاب های مجعول و مغشوشی مانند اسرار الشهادة در بندی سود جسته و روایت کرده اند و در بیشترین موارد هم از کتاب با واسطه نقل کرده اند که این همه از نظر استناد و اتقان، اعتبار کتاب را زیر سؤال می برد.

۴۲. نهج الكرامة: گفته ها و نوشته های امام حسین (ع)، محمدرضا اکبری، چاپ اول، انتشارات مسجد مقدس جمکران، قم، ۱۳۸۴ش، ۳۲۳ص، رقی.

در پانزده فصل و به این ترتیب، تألیف شده است: خداشناسی؛ سیمای پیامبر (ص)؛ سیمای اهل بیت (ع)؛ سیمای امیرالمؤمنین (ع)؛ سیمای امام حسین (ع)؛ سیمای امام مهدی (ع)؛ جایگاه شیعه؛ مرگ و قیامت؛ عبادت؛ خوبی های اخلاقی؛ بدی های اخلاقی؛ اخلاق اقتصادی؛ حکمت ها و موعظه ها؛ انقلاب کربلا؛ احادیث منسوب به امام حسین (ع) که پربرابرترین

فصل اول. سخنان امام حسین (ع) در زمان پیامبر (ص)؛

فصل دوم. سخنان آن حضرت در عصر امام علی (ع)؛

فصل سوم. سخنان و اشعار حضرتش در روزگار امامت

امام حسن (ع)؛

فصل چهارم. سخنان و اشعار آن حضرت در دوران امامت

خویش تا زمان شهادتش.

و اما در جزء دوم، سخنان و اشعار امام حسین (ع) بر حسب

موضوع گردآوری شده و شامل سخنانی می شود که زمان صدور

آنها برای گردآورندگان موسوعه، معلوم نشده است. این

قسمت در پنج فصل، ترتیب یافته است: اصول عقاید؛ احکام

فقهی و عملی (از طهارت تا دیات)؛ اخلاق و آداب معاشرت؛

دعاهای منقول از آن حضرت؛ اشعار منسوب به امام حسین (ع)

که بر اساس الفبای قافیه شعرها تنظیم شده است.

دو اشکال مهم هنوز هم به این کار ماندگار وارد است که

امید می رود با یادآوری و ارائه راهکار در چاپ های بعدی

تدارک دیده شود:

۱. سلسله اسناد و نام و طبقات روایت در هیچ یک از

احادیث این کتاب معلوم نیست، زیرا که یا در اصل نبوده یا اگر

هم بوده از صدر اخبار حذف شده است و اینک چگونگی آنها

از نظر سند و مقدار ارزش و اعتبار، هرگز دانسته نمی شود و

آنان که اهل علم و تحقیق هستند هرگز نمی توانند با این

صورت بسته و گنگ به این کتاب استناد کنند و به صرف این که

خبری یا حدیثی در موسوعه نقل شده است آن را از امام

حسین (ع) بدانند.

۲. چون گردآورندگان موسوعه می خواستند همه سخنان

منقول از امام حسین (ع) یا منسوب به آن حضرت را - درست و

نادرست با سند و بی سند - جمع کنند در هر کتابی چه ارزش

استناد داشته باشد و چه نداشته باشد، هر سخنی را که دیده اند به

امام حسین (ع) نسبت داده می شود در موسوعه آورده اند. از

کتاب های دست چندم که سهل است از آثار معاصران هم مثل

کتاب ادب الحسین و حماسه نقل کرده اند، حتی از کتاب های

بی اعتباری چون اسرار الشهادة، منتخب طریحی، تظلم

الزهراء، الدمعة الساکبة، دیوان الامام الحسین، رمز

فصل کتاب هم، همین فصل پانزدهم می باشد، زیرا که در ضمن آن برخی از تصحیف ها و گاهی نیز تحریف ها نشان داده می شود.

در این کتاب، مؤلف نخست در بالای صفحه متن سخنان را آورده و در زیر صفحه خود به ترجمه آن پرداخته است. احادیث و اخبار بیشتر به بحار الانوار مستند است و فهرست منابعی که در آخر کتاب، تدارک دیده شده، بسیار ناقص و ناکارآمد است. مؤلف از منابع دست چندم نیز مثل کنز العمال، احقاق الحق، ینابیع المودة و اعیان الشیعه بهره برده و سخنانی را به صرف نقل یکی از اینها به امام حسین (ع) نسبت داده است، همچنان که بعضی از سخنان را که هرگز معلوم نیست از امام حسین (ع) باشد فقط بنا به نقل بحار الانوار آورده است (ص ۵۵، شماره ۱۴)، افزون بر این که سخنان چندی را نیز به نقل از تفسیر منسوب به امام حسن عسکری آورده، چند مورد هم از کتاب های نامعتبری مانند معالی السیطین و اسرار الشهاده روایت کرده است (ص ۸۶/۶ و ۲۵۴/۲۴) که این همه به ویژه بسیار ناقص بودن فهرست منابع- ارزش این کتاب را از نظر اسناد و استناد زیر سؤال می برد و آن ادعایی را که مؤلف در مقدمه دارد و می نویسد «از روایات ضعیف و غیر لازم... دوری گزیدیم» نادرست می نماید. البته با این همه به خصوص با عنایت به فصل پانزدهم کتاب، مؤلف محترم می تواند در چاپ های بعدی اثرش، آن را به کمال مطلوب، بیش از پیش نزدیک سازد که او توانایی این کار را دارد.

۴۳. نیایش امام حسین (ع) در صحرای عرفات، محمدتقی جعفری، چاپ چهارم، شرکت به نشر (انتشارات آستان قدس رضوی)، مشهد، ۱۳۸۳ ش، فارسی، ۱۶۶ ص، وزیری.

در این کتاب، دعای عرفه در ۹۸ فقره، نخست ترجمه و سپس به فارسی شرح شده است. شارح بسیاریان و اندیشه ور مرحوم علامه جعفری در آغاز، مقدمه مفصلی در تعریف نیایش نگاشته و سپس در جای جای شرح دعا، مباحث مختلفی را با بهره وری از آیات قرآن و اشعار جلال الدین محمد مولوی به پیش کشیده و در پایان نیز این پرسش را که «یک مسأله جدی فلسفی فقط وجود دارد و آن این است که چرا زنده ایم» مطرح ساخته و توضیح داده است.

جای یادآوری است که این کتاب پیشتر در سال ۱۳۴۸ خورشیدی به همت دارالتبلیغ اسلامی قم با عنوان «نیایش حسین در بیابان عرفات» در ۱۳۹ صفحه جیبی منتشر شده بود که اینک چاپ چهارم آن که در ۱۳۷۵ ش به قلم استاد تکمیل شده بود نشر یافته است و دیگر این که ترجمه آن نیز با عنوان «علی اجنحة الروح» به عربی منتشر شده است.

۴۴. الوثائق الرسمية لثورة الامام الحسين (ع)، عبدالکریم الحسینی القزوینی، چاپ سوم، مکتبه الشهدید الصدر، قم، ۱۴۰۴ ق، ۲۶۴ ص، رقعی.

نویسنده این کتاب بیشترین عنایت را به نامه هایی که امام حسین (ع) و دیگران- بیشتر مخالفان و کارگزاران یزید- در شش ماهه آخر زندگانی امام حسین (ع) به یکدیگر نوشته بودند، مبذول داشته است. آنها را «وثیقه ها و اسناد رسمی و محکم» در فاجعه عاشورا دانسته است و بر مبنای همین اسناد به تحلیل و تفسیر عاشورا پرداخته است.

این کار نیز از نظر اسناد و استناد، بسیار ضعیف است تا آن جا که مؤلف آن حتی از کتاب های دست چندم گذشته، از آثار معاصران هم نقل می کند و فهرست منابعی را نیز که در پایان اثرش با عنوان «ثبت المصادر» می آورد بسیار ناقص است که هرگز به کار نمی آید، افزون بر این که گاهی حتی نام کتاب ها هم درست ثبت نشده است مثل آن که کتابی را با نام مقتل الحسین از سید محسن امین دانسته است در حالی که در میان آثار ایشان کتابی به این نام نیست.

۴۵. وصال العارفين: شرحی بر دعای عرفه امام حسین (ع)، احمد زمردیان، چاپ اول، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۸۰ ش، ۹۰۷ ص، وزیری.

شارح که چندین دعای مشهور را پیش از این شرح و منتشر کرده است در این کتاب پس از مقدمه و سخنی در «سند دعای روز عرفه امام حسین (ع)» نخست به ترتیب، فقره ای از متن دعا را نقل و سپس ترجمه می کند و پس از آن به شرح همان فقره به تفصیل می پردازد و در پایان هر فقره نیز مفاهیمی را که مناسب مقام دیده و در قالب نظم سروده با تخلص «زار» می آورد. در شرح و توضیح برخی از اسمای حسنی الاهی سخن می گوید. از قصص انبیا و داستان پیامبران سخن می راند و بسیاری از مباحث کلامی و اعتقادی و اخلاقی را در جای جای شرح، مطرح می کند و در پایان هم سخنی دارد با این عنوان «درباره آنچه به اصل دعای روز عرفه اضافه شده از گفتار بزرگان» که می تواند پژوهشگران را به کار آید.

